

ביאורים

תיאור שני הצדדים הקיימים בבריאת האדם, מעורר בעיה הנזכרת במדרש אותה מחדד רבי יוסף אלבו. במדרש מתואר דו-שיח בין משה לבין ריבוננו של עולם בו קובל משה על כך שמן המילים "נעשה אדם" עלולים לטעות מי שירצו להוכיח שאלוהים כביכול מתייעץ עם גורמים נוספים. כמענה לטענת משה עונה הקב"ה: "כתב, והרוצה לטעות - יטעה". מתוך המענה מובן שעל אף הנזק שקיים בניסוח זה, התועלת רבה מן הנזק ולכן אין לשנות את נוסח הדברים. כעת נותר לנו לברר מהי אותה תועלת רבה השווה את הנזק האמור? רבי יוסף אלבו דוחה את דברי רש"י המסביר כי התייעצותו של ה' יתברך, על אף שלא היה מחויב לכך, מלמדת על מידת הענווה, וזו התועלת העולה מכך. לדבריו, הנזק רב מן הרווח במקרה זה. לגבי האפשרות שהעלה בעצמו, שיש בנוסח זה ציון ייחוד דמות האדם כבריאה בעלת שני צדדים - רוחני-שכלי וגשמי-טבעי, הרי שהיה ניתן לקבל תועלת זו גם מבלי להיכנס לניסוח כה טעון ומטעה; למשל בנוסח: אַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמִי. לכן שאלה זו דורשת מענה עמוק יותר, אותו יבאר רבי יוסף אלבו בהמשך דבריו.

הרחבות

• טעות מרצון

וְהָרוּצָה לְטָעוֹת יִטְעֶה. את לשון המדרש "והרוצה לטעות" הסביר הרב דוד פוברסקי: "הרי האמונה ברורה ומוכרחת היא, ולא שייך שיבוא האדם לידי טעות אילולא שהוא רוצה לטעות. שהרי יכול לעיין בפסוקים שלפני זה ושל אחרי זה לראות את האמת... ואם בכל זאת בא לידי טעות הרי סימן שהוא רוצה לטעות" [משכיל לדוד, בראשית, עמ' יז]. הרב נתן צבי פינקל, הסבא מסלבודקא, למד ממדרש זה שבשביל ללמד דרך ארץ וענווה כדאי אפילו לתת פתחון פה למינים. הסביר זאת הרב חיים פרידלנדר: "מדוע באמת עדיף ללמד מידות טובות אפילו שעל ידי כן יש סכנה לטעות בעיקרי האמונה? התשובה היא כי המידות הרעות שבאדם הן הסיבה לטעויות באמונה... הקב"ה לא אמר (למשה רבנו): כתוב אף על פי שיש אנשים שעלולים לטעות, אלא "כתוב והרוצה לטעות יטעה", דהיינו מפני ששכל טהור ונקי מנגיעות אין אפשרות שיטעה בכך... ורק מי שרוצה מתוך מידות רעות (כפריקת עול) לטעות הוא יטעה. נמצא שהמידות הרעות הן סיבת הטעות. לכך לא נמנעה התורה מלכתוב "נעשה אדם", כי הסגנון הזה איננו סיבה לטעות אלא המידות הרעות" [שפתי חיים, מועדים א, עמ' קפה].

המקום לטעות המינים ב"נעשה אדם"

אֵלֹהִים יִשַׁח לְהַקְשׁוֹת עַל-זֶה מִמָּה שֶׁנִּמְצָא שֵׁם בְּבְרָאשִׁית-רַבָּה [ח, ז]: בְּשֵׁעָה שֶׁאָמַר לוֹ הַקַּב"ה לְמֹשֶׁה: "נַעֲשֶׂה אָדָם", אָמַר לְפָנָיו: רְבוּנוּ-שֶׁל-עוֹלָם, מִפְּנֵי מָה אֲתָה נוֹתֵן פְּתָחוֹן-פֶּה לְמִינִים לְטָעוֹת? אָמַר לוֹ הַקַּב"ה: כְּתַב, וְהָרוּצָה לְטָעוֹת - יִטְעֶה. עַד כָּאן. וְהוּא מְבַאֵר שֶׁהַדָּבָר שֶׁמִּצִּיאֹתוֹ טוֹב - רָאוּי שֶׁיִּמְצָא; וְהַדָּבָר שֶׁמִּצִּיאֹתוֹ רָע - אֵין רָאוּי שֶׁיִּמְצָא. וְכֵּן שֶׁמִּצִּיאֹתוֹ מְעַרְבֵּן מִן הַטוֹב וְהָרָע, אִם הַטוֹב הוּא הַגּוֹבֵר - רָאוּי שֶׁיִּמְצָא; וְאִם הָרָע הוּא הַגּוֹבֵר - אֵין רָאוּי שֶׁיִּמְצָא. וְזֶה-הַלְשׁוֹן שֶׁאָמַר, שֶׁאָמַר לוֹ הַקַּב"ה לְמֹשֶׁה: כְּתַב, וְהָרוּצָה לְטָעוֹת יִטְעֶה - יִרְאֶה מִמֶּנּוּ כְּמִי שֶׁרוּצָה לְסַבֵּל נֶזֶק מְעֻט בְּעִבּוֹר הַתּוֹעֵלֶת הַמְרַבֶּה הַמְּגִיעַ מִזֶּה-הַלְשׁוֹן. וְכִי יִתֵּן וְאֵדַע: מָה הַטוֹב הַמְרַבֶּה הַמְּגִיעַ מִלְשׁוֹן "נַעֲשֶׂה אָדָם"? אִם כְּדִי לְלַמֵּד לְגִדּוֹל שֶׁיִּקַּח עֲצָה מִן הַקֶּטָן, כְּמוֹ שֶׁהוּא, יִתְבַּרַּךְ, נִמְלָךְ בְּמִלְאֲכַת שָׁמַיִם וָאָרֶץ, שֶׁהֵם נִבְרָאוּ, אֶף-עַל-פִּי שֶׁלֹּא הָיָה צָרִיךְ - אֵין זֶה-הַתּוֹעֵלֶת כָּל-כָּף גִּדּוֹל כְּדִי שִׁסְבֵּל בְּעֵדוֹ הַנֶּזֶק הַמְּגִיעַ מִנְּתִינֵת פְּתָחוֹן-פֶּה לְמִינִים לְטָעוֹת. וְאֶף אִם נֹאמַר שֶׁהַתּוֹעֵלֶת הַמְּגִיעַ מִזֶּה הוּא מָה שֶׁאִמְרָנוּ בְּשֵׁם רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן-לוּי - כְּדִי שֶׁנִּדְעַע שֶׁהָאָדָם יֵשׁ בּוֹ כַּח שְׁכָלִי כְּעֵלְיוֹנִים וְכַח חֲמָרִי כְּנִמְצָאִים הַשְּׁפָלִים, שֶׁזֶה-הַכַּח הַשְּׁכָלִי נוֹתֵן לוֹ קִיּוּם-בְּאִישׁוֹ, רְצוּנִי לֹא מִן הַשְּׁאָרוֹת אֶל הַנֶּפֶשׁ הַאֲנוּשִׁית הַפְּרֻטִית, וְזֶה דָּבָר הַכְּרָחִי אֶל הַתּוֹרָה, כְּמוֹ שֶׁאִמְרָנוּ - כִּי הִנֵּה זֶה, אֶף אִם בְּלִי-סֶפֶק הוּא תּוֹעֵלֶת גִּדּוֹל שֶׁרָאוּי לְסַבֵּל בְּעֵדוֹ נֶזֶק טָעוֹת הַמִּינִים, הִנֵּה עֲדִין רָאוּי לְשָׂאֵל: מָה הַהֶכְרַח הַמְּבִיא לְכַתֵּב "נַעֲשֶׂה" בְּלִשׁוֹן רַבִּים? הִיא לוֹ לֹא מִן הַקַּב"ה וְאִמְרוּ אֱלֹהִים לְעֵלְיוֹנִים וְלַתְּחִתּוֹנִים: אַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמִי - וְהִיוּ מְגִיעִים מִזֶּה הַתּוֹעֵלוֹת הַנֶּזֶקִים, וְלֹא הִיא מְקוֹם לְמִינִים לְטָעוֹת.

לעילוי נשמת ר' עדיאל בן ר' חנניה לוין ז"ל
להצלחת יהונתן נחום בן יעקב למשפחת עמון הי"ו

למינים - לכופרים. לטעות - מלשון "נעשה" עשויים לטעות ולחשוב שיש כוחות אלוהיים רבים. קיום-באיש - נצחיות פרטית כדלעיל.

ביאורים

אתמול למדנו על הבעייתיות שבפסוק "נעשה אדם". על פי פשוטו של הפסוק ניתן לפרש שלעולם ישנם שני בוראים, והם כביכול יצרו את האדם יחד. הבורא הראשון יצר את הנבראים שמתקיימים לנצח, כמלאכים וכנשמות, והבורא השני ברא את היצורים המתכלים, כנבראים בעולם הטבע: בעלי החיים, הצמחים והדברים הדוממים. בבריאת העולם התייעצו ה"בוראים" זה עם זה ויצרו את האדם. רבי יוסף אלבו דוחה אפשרות זו וכותב שהפסוק השתמש בביטוי "נעשה" שבביל לבטא רעיון נשגב. אמנם, אכן קיימים שני צדדים - הרוחני והטבעי, אך מקורם אחד הוא - ריבונו של עולם. על מנת להדגיש את עיקרון האחדות בצורה ברורה היה צורך ליצור מעין 'הסכמה' בין שני הכוחות השונים שקיימים באדם. מסיבה זו נאמר: "ויאמר אלהים: נעשה אדם..." השימוש בלשון 'נעשה' מדגישה את נקודת ההסכמה בין שני היסודות - הרוחני והטבעי-גופני. אלוהים הוא המקור שגורם לשני היסודות להתאחד ולהוות חטיבה אורגנית אחת. בכך מתורץ הפסוק, ומתחדדת בלעדיותו של ריבונו של עולם על כלל הבריאה ויכולתו לרדת לפרטי הפרטים שבה, הן בחלק הרוחני (שבו, כפי שלמדנו, קיימת השגחה פרטית), והן בחלק הטבעי (שבו קיימת השגחה כללית). את העיקרון הזה מוכיח רבי יוסף אלבו משני יסודות המופיעים במקרא: א. הזכרת הצדיקים בשמם פעמיים; מעבר להתייחסות הכללית מודגשת בכך ומובלטת גם התייחסות פרטית המבטאת את מעלתם הרוחנית האישית. ב. איסור הרצח ועונש המוות לעובר עליו. העונש החמור לרצח הינו ביטוי לכך שבאדם קיים ערך פרטי-אישי ולא רק כללי. קיים ערך בכל אדם, ולא רק בקיומו של המין האנושי באופן כללי.

הרחבות

חומרת איסור רציחה

מה טעם שיהרג הרוצח. את לשון התורה "כי בצלם אלוהים עשה האדם" כנימוק לחומרת איסור רציחה, הסביר הרד"ק: "כי הוא נכבד מכל הנבראים השפלים עד שהאל בראו בצלמו בשכל שנתן בו, לפיכך יש לשאר הנבראים שיראו ממנו, וגם איש את אחיו שלא ישחית גופו וצלמו, כי אם יהרגהו הנה השחית מעשה האל, הנכבד שבשפלים, והוא עשה אותו בצלמו והוא השחיתו" [בראשית ט, ו]. כלומר לאדם ישנה מעלה עליונה, בכך שהוא בעל שכל שבו הוא דומה לבורא, ולכן צריך להיזהר מאוד שלא להשחיתו.

הרב אביגדור נבנצל מבאר צד נוסף בפסוק: "פעולת הרצח פגעה אנושות באדם אחר - בעצמו. "כי בצלם אלוהים עשה את האדם" - את הרוצח, אלוהים עשה אותך בצלמו ואתה השחת והשפלת עד עפר את צלם האלוהים שבקרבך. על המעשה הנורא של הרס שגירות האלוהים שבקרבך - יוכל רק צער המוות לכפר" [שיחות לספר במדבר, עמ' ק]. במעשה מתועב כרצח, מלבד הנרצח נפגע גם הרוצח, בכך שהשחית במעשיו את המדרגה הרוחנית שבה נברא, את צלם האלוהים שבו.

נעשה - הכוחות הכלליים והפרטיים

ומה שנגרף לי בזה הוא, שעם שזה-התועלת היה מגיע מלשון "אעשה אדם" - כתב "נעשה", כדי שייבן ממונו גם-כן ענין אחר, יותר עמוק, והקרחי שיכתב. והוא - כי לפי שמציאות העליונים, שהם קיימים-באיש, יורה היותם נמצאים מנמצא שיש-לו כח ויכלת להשאיר האיש, כמו שאלו קיימים תמיד באיש; ומציאות התחתונים יורה שהם נמצאים מנמצא שיש לו כח לשמור המינים בלבד ולא האיש; וזה ממה שייבא לטעות ולחשב שהם שתי רשיות, כמו שחשב אלישע-אחר, כמו שזכר במסכת חגיגה [טו.] - לך אמר: "נעשה אדם בצלמנו" - כאלו שני הכוחות שהמציאות הנמצאים המתחלפים, שהם: העליונים והתחתונים, אומרים: "נעשה אדם", רצוני לומר: שהם מסכימים לעשות יצירה אחת, שהוא אדם, שיתאחדו בו שני הכוחות: הכח הכללי, הנותן קיום-במין, והכח הפרטי, הנותן קיום-באיש. ומזה-הנמצא האחד יובן שכל הנמצאים העליונים והתחתונים, כלם הם משפיעים מנמצא אחד, שהוא בעל הכוחות כלם. ולזה אמר: "ויאמר אלהים: נעשה אדם", רצה לומר: אלהים - שהוא בעל הכוחות כלם, הכללי והפרטי - הסכים בשניהם לעשות את האדם שיתחברו בו שני הענינים: הקיום הכללי והקיום האישי; הכללי - מצד-החומר, והאישי - מצד-הנפש. וזה יורה על נמצא אחד שכל הכוחות מתאחדים בו אחדות גמורה, ושהפועל הדברים הקיימים-באיש והקיימים-במין הוא אחד.

הדיעה הפרטית באדם

ויבן מזה, גם-כן, שידיעת ה' מקפת בדברים האישיים ובדברים הכלליים. ולהורות על-זה תמצא כי כשהקב"ה נגלה על הצדיקים, מזכיר שם שתי פעמים: "אברהם אברהם" [בראשית כב, יא]; "יעקב יעקב" [שם מו, ב]; "משה משה" [שמות ג, ד]; "שמואל שמואל" [ש"א ג, י] - לומר, שהוא יודע את הפרטי מצד-הפרטיות שבו. וכן אמר ה' לבני נח [בראשית ט, ו]: "שפך דם האדם באדם דמו יסף, כי בצלם אלהים עשה את-האדם" - לרמוז על שהידיעה הפרטית דבקה באדם; שאם לא היה בו אלא ידיעה כללית, כמו שהיא בשאר בעלי-חיים: לשמור המין בלבד - מה טעם שיהרג הרוצח לפי שבצלם אלהים עשה את האדם? וכי ההורג אדם אחד הוא הורג כל המין? אצל יאמר: כי לפי שנעשה אדם בצלם אלהים, הנה הוא קיים-באיש, וההורגו ראוי לענש, אחר שהידיעה האלהית הפרטית דבקה בו מצד-הכח השכלי אשר בו, פעליונים אשר הם קיימים-באיש והידיעה הפרטית דבקה בהם מצד-הכח השכלי שבהם, ועל כן היה האדם ראוי לשכר-ולענש הפרטי המיעד בתורה.

שעם - שאף על פי העליונים - המלאכים. קיימים-באיש - נצחיים. מנמצא - בורא. להשאיר - לנצח. אלישע-אחר - אלישע בן אבויה, המכונה 'אחר'. המתחלפים - השונים זה מזה. הנמצא האחד - האדם. שהידיעה הפרטית - ההשגחה הפרטית. דבקה בו - משגיחה עליו ומקיימת אותו.

לעילוי נשמת אלי אקוקה בן מזל וחיבב ז"ל

ביאורים

בדבריו כאן מסכם רבי יוסף אלכו את חשיבות הדגשת שני צדדי שליטת הבורא בהם עסקנו: א. מצד מעלתו הפרטית של האדם בהיותו צלם אלוהים. ב. מצד היותו שייך למדרגת הבריאה הכללית. שני צדדים אלה באים לידי ביטוי בשניים מתוך שלושת העיקרים שעליהם עמדנו: א. מצד פעולת ה' בהיותו בורא העולם כולו על כל מרכיביו. ב. בהיותו מתייחס ומשגיח באופן פרטי על כל מי שנברא בצלם אלוהים.

אותו ממד אלוהי שקיים באדם גורר אחריו יחס של שחר ועונש, יחס אישי-פרטי. פעולת הבורא הכוללת את הבריאה כולה היא אמונת הייחוד שאותה הפיץ אברהם אבינו בין בני האדם. ייחוד זה כולל הן את צד בריאת הממד הארצי והן את הצד הרוחני האישי. צד הבריאה הינו העיקר הראשון - היות הבורא פועל ובורא כל, והעיקר השני בהיות הבורא מתייחס בצורה אישית לכל מי שנברא בצלם אלוהים. שני סוגי השגחה אלו באים "להורות כי הפועל הפרטים העליונים והיודע אותם, הוא בעצמו הפועל הכללי התחתונים והיודע אותם, ושאינו שם שתי רשיות ולא שתי ידיעות מתחלפות, אכל בידיעה אחת ידע הכל". באדם מתגלים אפוא שני סוגי ההשגחה של הבורא, ובכך הינו עדות חיה לייחוד ה'. כהשלמה לדבריו מביא רבי יוסף אלכו את לשון מדרש רבה, שבו מתפרש הפסוק 'נעשה אדם': "במי נמלך? אמר רבי אמי: בדעתו נמלך". ההימלכות בדעתו פירושה בדעתו הרחבה והמקיפה הכוללת הן את ההשגחה על הפרט והן את ההשגחה על הכלל. כביכול נמלך בשני סוגי הידיעה שאיתם הוא מנהיג את העולם. בכך מהווה מימרת רבי אמי ביאור והסבר ללשון הפסוק, לשון שהעלתה לנו את השאלה לה נדרשנו.

הרחבות

• אלוהי השמים ואלוהי הארץ

אמונת הייחוד שהיה אברהם מפרסם בעולם. משמעות אחרת לפעולתו של אברהם, שנרמזת בפסוק "אלהי השמים ואלהי הארץ", כתב רש"י: "אמר לו (אברהם לאליעזר) עכשיו הוא אלהי השמים ולא אלהי הארץ, שהרגלתי בפי הבריות, אבל כשלקחני מבית אבי היה אלהי השמים ולא אלהי הארץ, שלא היו באי עולם מכירים בו, ושמו לא היה רגיל בארץ" [בראשית כד, ז]. אברהם פרסם את שם ה' בעולם, ובכך נעשה ה' לאלוהי הארץ ולא רק אלוהי השמים. את החידוש בפעולתו של אברהם שבזכותה נעשה ה' לאלוהי הארץ, מה שלא פעלו צדיקים אחרים שקדמו לאברהם, הסביר הרב שאול ישראלי: "ההבדל בינם לבין אברהם הוא בזה, שאצלם אלוהים אלהי השמים בעיקר. לדעתם, לאמונה בייחוד ה' לא הייתה, כנראה, שום השפעה על התנהגות בני אדם... לעומתם, על אברהם נאמר: "כי ידעתי למען אשר יצווה את בניו... לעשות צדקה ומשפט" [בראשית יח, יט]. בבית מדרשו... נתחדש כי האמונה בייחוד ה' מחייבת גם את האדם אשר בארץ... שם למדו לא רק שיש אלהים ממעל, כי אם גם שהוא בארץ מתחת, שגם כל העניינים הארציים צריכים להיות נחתכים לפי הרעיונות הנאצלים על אלוהים" [שיח שאול על התורה, עמ' נח-נט]. אברהם לימד את העולם שהאמונה בה' אינה רק רעיון נאצל, אלא יש לה השפעה על אורח החיים בארץ.

התועלת מהלשון "נעשה אדם"

והיות שני דברים הללו הכרחיים למציאות התורה: האחד - מצד ה' הפועל, להורות שאין שם שתי רשיות^ו כמו שהיו המינים אומרים שאליה השמים אינו אלהי הארץ, אבל הכל אחד; שזאת היא אמונת הייחוד^ו שהיה אברהם מפרסם בעולם^ו, כמו שאמר [בראשית כד, ג]: "ואשביעך ביי אלהי השמים ואלהי הארץ". והשני - מצד האדם, להורות שידיעת ה' הכללית והפרטית נתחברו יחד ביצירת האדם, ועל-כן יהיה ראוי לשקר ולענש מצד ש'ה יודע אותו ידיעה פרטית מצד היותו בצלם אלהים. והוא שהיה אברהם מפרסם גם-כן ואמר [שם, ז]: "?? אלהי השמים, אשר לקחני מבית אבי ומארץ מולדתי" וגו', כלומר: שעם היותו אלהי השמים, ידע אותי ידיעה פרטית ודבר לי ונשבע לי. ובעבור-זה כתב: "נעשה אדם", ואמר רז"ל שאמר לו הקב"ה למשה: כתב, והרצה לטעות - יטעה; כלומר: כי התועלת הנמשך מזה הלשון הוא גדול והקרחי לתורה, להורות כי הפועל הפרטים העליונים^ו והיודע אותם, הוא בעצמו הפועל הכללי התחתונים והיודע אותם, ושאינו שם שתי רשיות ולא שתי ידיעות מתחלפות^ו, אכל בידיעה אחת ידע הכל.

ביאור דברי חז"ל "בדעתו נמלך"

ואל-זה רמז רבי אמי שאמר בבראשית-רבה [ח, ג]: "נעשה אדם" - במי נמלך? אמר רבי אמי: בדעתו נמלך. כלומר: שלא נמלך בזולתו, חלילה, אבל בידיעתו הכללית והפרטית נמלך, לעשות נמצא אחד שיתבאר בו שהכל ידיעה אחת. וזה - בשיתאחדו בו השתי ידיעות: הכללית והפרטית; והוא האדם. כי מצד היותו בצלם אלהים פעליונים - יורה שהידיעה הפרטית דבקה בו; ומצד היותו זכר ונקבה - יורה שהידיעה המינית דבקה בו גם-כן. ויורה זה על הייחוד הגמור, ועל שהאדם ראוי לשקר ולענש פרטי מצד היותו בדמות אלהים. ולרמז על-זה הוא שנקתב בזה-הכתוב [בראשית ה, א], שהוא התחלת התורה, כמו שאמרנו: "ביום ברא אלהים אדם בדמות אלהים עשה אותו".

לעילוי נשמת זאב בן רחביה יצחק שטריגלר ז"ל

לעילוי נשמת אהרן בן נתן הלוי ז"ל

שתי רשיות - שני כוחות אלוהיים. הייחוד - האמונה שה' אחד והוא בעל כל הכוחות בעליונים ובתחתונים. הפרטים העליונים - המלאכים. מתחלפות - שונות. אכל - אלא.

ביאורים

בפרק זה דן רבי יוסף אלבו במקומה של האמונה בבריאת העולם יש מאין כחלק מרכזי מעולמו של המאמין. ככלל, עמדת רבי יוסף אלבו, שלה הוא מוצא סימוכין גם בדברי הרמב"ם, היא שהאמונה בבריאת העולם יש מאין חשובה, אולם האמונה יכולה להתקיים גם בלעדיה. אי לכך, היא איננה מהווה אחד מעיקרי האמונה. עם זאת, מבחין רבי יוסף אלבו בין שני סוגי אי-הכרה בבריאה יש מאין: הראשון הוא זה של אריסטו, אשר סבר שקיום העולם הוא הכרח מעצם היות בורא לעולם. אמונה זו מכחישה את היותו של הבורא פועל בעל כוח בחירה. ממילא אין ביכולתו לחולל נסים וכדומה. אמונה זו שומטת את הקרקע מתחת יסודות רבים בתורה ולכן היא סותרת את עיקריה. הסוג השני הוא אמונה המיוחסת לאפלטון הסוברת שהיה קיים חומר קדום שממנו יצר הבורא את עולמנו. אמונה זו איננה שומטת את הקרקע מתחת לעיקרי האמונה, שכן כל פעולותיו של הבורא הנזכרות בתורה אינן מעמידות כתנאי את האמונה שהבורא פעל אותן יש מאין. כך למשל הנסים מעידים על רצון וחופש בחירה של הבורא, אך לא על כך שהחומר שבו מתרחשים הדברים לא היה קודם לכן. על אף דברים אלו, רבי יוסף אלבו מדגיש שודאי יש חיוב להאמין שהעולם נוצר יש מאין ויש ביכולתו של הבורא לעשות זאת. גם בדברי הרמב"ם מצאנו יחס דומה למאמין בתפיסת החומר הקדום, לו הוא קורא 'מין'. אך עם זאת, אין בתפיסה זו כאמור השמטה של עיקרי האמונה; כיוון שאין באמונה זו סתירת אפשרות קיומה של התורה.

הרחבות

משמעות האמונה בניסים

שְׁהַמְאִמִּין זֶה יִכְחִישׁ כֹּל נִסֵּי הַתּוֹרָה. רבי יוסף אלבו מלמד שהאמונה בניסים נגזרת מהאמונה בחידוש העולם. הרמב"ם מברר שהאמונה בניסים היא הבסיס לאמונה בשכר ועונש: "אמונת הקדמות באופן שרואה אותה אריסטו, שהיא על דרך החיוב ושום טבע אינו משתנה ודבר אינו יוצא מהרגלו - הורסת את התורה מעיקרה, ומכחישה בהכרח כל נס, ומבטלת כל מה שמבטיחה התורה או מאיימת בו" [מורה נבוכים ב, כה]. רעיון זה מוסבר ומועצם בדברי הרמב"ם: "ומן הנסים הגדולים המפורסמים אדם מודה בנסים הנסתרים שהם יסוד התורה כלה, שאין לאדם חלק בתורת משה רבנו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכלם נסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם, בין ברבים בין ביחיד, אלא אם יעשה המצוות יצליחנו שכרו, ואם יעבור עליהם יכריחנו ענשו, הכל בגזרת עליון" [שמות, יג, טז]. בדברי הרמב"ם מתבאר שהניסים אינם רק מאורעות גדולים חד פעמיים, אלא גם אירועים יומיומיים שבמבט שטחי נראים כדרך הטבע, ובאמת יש בהם משום התערבות אלוהית שנועדה לצורך שכר ועונש. לפי זה האמונה בניסים היא מיסודות התורה, שכן באמצעותם מתבטא הקשר המתמיד בין הקב"ה לבין העולם, שמנתלה על פי התכונות האלוהיות ולא באופן מקרי.

פְּרָק שְׁנַיִם-עָשָׂר

אמונת החידוש יש מאין אינה עיקר

אָמוּנַת הַ"חֲדוּשׁ יֵשׁ-מֵאִין", אף אם היא אמונה צריף לכל בעל דת אלהית להאמינה, כמו שִׁיחִיב הַמְאִמִּין בַּתּוֹרַת מֹשֶׁה הַלְאָמִין שֶׁפְּצַתָּהּ הַאֲרִיץ אֶת פִּיהָ וַתְּבַלַּע אֶת קִרְחָ וַעֲדַתּוֹ לִפְנֵי שַׁחֲלֹקוֹ עַל מֹשֶׁה - אָבֵל אֵינְנָה עֵקֶר מַעֲקְרֵי הַתּוֹרָה הָאֱלֹהִית שֶׁלֹּא יִצִּיר מִצִּיאוֹת תּוֹרָה אֱלֹהִית זוֹלָתָהּ. וְלֹא הַתְּחִילָה הַתּוֹרָה בְּפָרְשֵׁת "בְּרֵאשִׁית" הַהוֹרוֹת עַל "חֲדוּשׁ יֵשׁ-מֵאִין" וְלִשְׁמוֹ עֵקֶר לַתּוֹרָה, כְּמוֹ שֶׁחֲשַׁבּוּ הַרְבֵּה מִן הַחֲכָמִים; לִפְנֵי שֶׁאֵף אִם הַמְאִמִּין בְּקִדְמוּתָהּ עַל-הַדֶּרֶךְ שִׁיאֲמִינֶהוּ אֲרִיסְטוֹ, לֹא יִתְאַר ה' בְּשִׁישׁ לֹו יִכְלֹת לְהַאֲרִיץ כְּנֶפֶן הַזָּבוּב וְלֹא לִבְרֹא נִמְלָה בְּעַלְת אַרְבַּע רַגְלִים בְּלִבָּד - כֹּל-שֶׁכֵּן שֶׁהַמְאִמִּין זֶה יִכְחִישׁ כֹּל נִסֵּי הַתּוֹרָה, כִּי לֹא יֵאֱמִין שִׁישׁ-לוֹ, יִתְבַּרְךָ, יִכְלֹת לְהַפֵּךְ הַמְטָה נְחֹשׁ כְּהֶרֶף-עֵינָו, וְהַמֵּים - דָּם, וְהַעֶפֶר - כְּנִים. וְלֹא זֹו בְּלִבָּד, אֲלָא אֵף מִצִּיאוֹת מֹשֶׁה וְהַמְשִׁיחַ יִחִיב לוֹ לְהַכְחִישׁ, לִפְנֵי שֶׁהָאִישׁ שֶׁלֹּא יִמְצָא אֲלָא בְּהַמְצָא קִדְם לֹו אִישִׁים בְּלִתִּי-בְעַלִּי-תְכִלִּית, אִי-אֶפְשֶׁר שִׁימְצָא לְעוֹלָם, לִפְנֵי שֶׁהַבְּלִתִּי-בְעַל-תְּכִלִּית לֹא יִכְלֵה לְעוֹלָם. וּבְזֶה תִּפְלֵה הַתּוֹרָה בְּכִלְלָהּ, בְּלִי-סִפְקָהּ. מִכֹּל-מְקוֹם, מִי שִׁיאֲמִין שִׁישׁ חֲמֹר רֵאשׁוֹן קְדוּם - מִמֶּנּוּ נִבְרָא וְנִתְחַדֵּשׁ הָעוֹלָם בְּעַת שְׂרָצָה ה' וְכִמּוֹ שְׂרָצָה - לֹא יִכְחִישׁ זֶה-הַדְּעַת נִסֵּי הַתּוֹרָה וּמִזִּפְתֵּיהָ. כִּי כֹל הַנְּסִים וְהַנְּפִלְאוֹת שֶׁבָּאוּ בַּתּוֹרָה בְּשָׁנֵי טַבְּעוֹ וּמְנִהְגוֹ שֶׁל עוֹלָם, לֹא הָיוּ יִצִּירָה יֵשׁ-מֵאִין אֲלָא יֵשׁ-מִישׁ, כִּהֵתְהַפֵּךְ הַמְטָה נְחֹשׁ; וְשִׁקְנוּ הַמֵּים בְּבִלְתִּי-זְמַן, עַם-הַיּוֹתֵם פְּשׁוּטִים, צוֹרֵת דָּם, אֵף-עַל-פִּי שֶׁהַפְּשׁוּט אִי-אֶפְשֶׁר שִׁיתְהַפֵּךְ דָּם, כִּי לְזֶה לֹא יִזְוֶנוּ הַמֵּים אֶת הַבְּעַל-חַיִּים. וְעַם-כָּל-זֶה, הַקְּנָה הַש"י עַל-יְדֵי מֹשֶׁה נִבְיָאוֹ לְחֻלְק מִן הַמֵּים צוֹרֵת אֵשׁ וְלְחֻלְק אַחֵר צוֹרֵת אוֹר וְלְחֻלְק אַחֵר צוֹרֵת עֶפֶר, וְיִטְרַפֶּם יַחַד, וְנִתְמַזְגוּ וְנִהְפְּכוּ לְדָם הַפּוֹךְ עֲצָמִים בְּבִלְתִּי-זְמַן. וְלֹא לְמַרְאֵה עֵינַיִם לְבַד, שֶׁאִם הָיָה לְמַרְאֵה עֵינַיִם וְלֹא בְּעֵצֶם - לֹא מִתָּה הַדְּגָה וְלֹא בְּאֵשׁ הַיָּאוֹר. וְכֵן כֹּל נִסֵּי הַתּוֹרָה וְהַנְּבִיאִים שֶׁהָיוּ בְּעֲצָמִים - לֹא הָיָה בְּהֵם יִצִּירָה יֵשׁ-מֵאִין אֲלָא יֵשׁ-מִישׁ; וְכֵל-שֶׁכֵּן, מִה שֶׁהָיוּ מֵהֵם בְּמִקְרָיִם, כִּהֵתְהַפֵּךְ יַד מֹשֶׁה מִצִּרְעַת פְּשָׁלָהּ.

וְלִזֶּה, אֵף אִם מִי שִׁיאֲמִין בְּקִדְמוּתָהּ עַל הַדֶּרֶךְ שִׁיאֲמִינֶהוּ אֲרִיסְטוֹ, הוּא כּוֹפֵר בַּתּוֹרָה וּבְכָל נִסֵּיהָ - הִנֵּה מִי שִׁיאֲמִינֶהוּ עַל-הַדֶּרֶךְ הַזֶּה אֵינוֹ כּוֹפֵר בַּתּוֹרָה וּבְמוֹפְתֵיהָ, כִּי אֵין מִהֲכִרַח הַאָּמֵנַת הַתּוֹרָה וְנִסֵּיהָ לְהַאֲמִין בְּרֵיָאָה אוֹ יִצִּירָה יֵשׁ-מֵאִין. וְלִזֶּה אֲמַרְנוּ בְּפָרְק הַקּוֹדֵם לְזֶה שֶׁעֵקֶר הַחֻלְק הַרֵאשׁוֹן מִפְּרִשֵׁת "בְּרֵאשִׁית" הוּא הַהוֹרוֹת עַל מִצִּיאוֹת הַפּוֹעֵל בְּלִבָּד, שֶׁהוּא הָעֵקֶר הַרֵאשׁוֹן הַהֲכִרְחִי מִצִּיאוֹת הַתּוֹרָה הָאֱלֹהִית, שֶׁלֹּא תִצִּיר מִצִּיאוֹת הַתּוֹרָה הָאֱלֹהִית זוֹלָתוֹ. אָבֵל הַאָּמֵנַת הַ"חֲדוּשׁ יֵשׁ-מֵאִין", אֵף-עַל-פִּי שֶׁהָיָה אָמוּנָה צְרִיף כֹּל בְּעַל-תּוֹרָה לְהַאֲמִינָה, כְּמוֹ שֶׁצְּרִיף לְהַאֲמִין כִּי מֹשֶׁה בָּקַע צוּר וַיִּזְוֶבוּ מִים וְהִגִּיזוּ אֶת הַשֶּׁלֹו וְהוֹרִיד אֶת הַחֵן - מִכֹּל-מְקוֹם, אֵינְנָה עֵקֶר מַעֲקְרֵי הַתּוֹרָה הָאֱלֹהִית, וְלִזֶּה לֹא מִנְאוּ הַרְמִב"ם ז"ל עִם עֵקְרֵי הַתּוֹרָה. וְאֵף-עַל-פִּי שֶׁפְּתַב בְּסִפְר הַמַּדְעֵה, פְּרָק שְׁלִישִׁי מִהַלְכוֹת תְּשׁוּבָה [ה"ז], כִּי חֲמֹשֶׁה הֵם הַנְּקִרָאִים "מִינִים", וְאֶחָד מֵהֵם: הָאוֹמֵר שֶׁאֵינוֹ לְבַדוֹ רֵאשׁוֹן וְצוֹר לְכָל; וְהוּא מְבַאֵר כִּי הָאוֹמֵר שִׁישׁ חֲמֹר רֵאשׁוֹן קְדוּם, הִנֵּה הוּא כְּאוֹמֵר שֶׁאֵינוֹ לְבַדוֹ רֵאשׁוֹן, כִּי הַחֲמֹר הַרֵאשׁוֹן הוּא רֵאשׁוֹן כְּמוֹהוֹ, לִפְנֵי-דְבָרָיו - וְעַם-כָּל-זֶה שֶׁקֵּרָא "מִין" מִי שֶׁלֹּא יֵאֱמִין הַ"חֲדוּשׁ יֵשׁ-מֵאִין", לֹא מִנְאוּ בְּעִקְרָיִם, לִפְנֵי שֶׁאֵינְנָה עֵקֶר שֶׁלֹּא תִצִּיר תּוֹרָה אֱלֹהִית זוֹלָתוֹ. וְהִנֵּה, אִם-כֵּן, מִה שֶׁהַתְּחִילָה הַתּוֹרָה בְּפָרְשֵׁת בְּרֵאשִׁית, הוּא הַהוֹרוֹת עַל מִצִּיאוֹת הַפּוֹעֵל, שֶׁהוּא עֵקֶר רֵאשׁוֹן וְהֲכִרְחִי לַתּוֹרָה אֱלֹהִית, כְּמוֹ שֶׁבָּאֲרָנוּ.

חֲדוּשׁ יֵשׁ-מֵאִין - שה' חידש את העולם וברא אותו מריק לממשות. **שֶׁפְּצַתָּהּ** - פתחה. **זוֹלָתָהּ** - מבלעדה. **בְּקִדְמוּתָהּ** - שהעולם קדמון ולא נברא. **זֶה** - בקדמות. **לִפְנֵי וְכו'** - הואיל והכל טבעי ללא פעילות אלוהית, ממילא מציאות אדם בעל כוח על-טבעי מחייבת את השתייכותו לאנשים נוספים על-טבעיים שמעולם היו ולעולם יופיעו, וזה דבר מוכחש מהמציאות. **בְּבִלְתִּי-זְמַן** - ברגע אחד. **פְּשׁוּטִים** - חומר פשוט ללא הרכבה. **לְזֶה** - בגלל שהם פשוטים. **וְיִטְרַפֶּם** - עירבבם. **הַפּוֹךְ עֲצָמִים** - נהפך באמת. **בְּאֵשׁ** - הסריח. **בְּמִקְרָיִם** - לא שהעצם השתנה אלא שקרה לו משהו חיצוני. **צוֹר** - סלע. **וְהִגִּיזוּ** - הביא. **וְצוֹר** - יסוד.

אמונת החידוש יש מאין אינה עיקר

ביאורים

בפרק זה עומד רבי יוסף אלבו על נקודה יסודית וחשובה המשלימה את סוגיית עיקרי האמונה. שלושת העיקרים אותם מנה רבי יוסף אלבו - 'מציאות ה', 'תורה מן השמים' ו'שכר ועונש' אינם 'כל התמונה', ולא כל דת שתדגול בשלושת עיקרים אלה תחשב אמיתית. רבי יוסף אלבו מבקש להבהיר ששלושת עיקרים אלה הם מעין שורשים ויסודות הדורשים הבנה, ורק כאשר עומדים על משמעותם תיחשב האמונה בהם למבוררת ואמיתית. לעיתים, אדם הטוען כי הוא מאמין באחד מן העיקרים הללו, בעודו אוהז בענף שגוי, עלול לגלות כי אמונתו איננה אלא טעות. על מנת לעמוד על עיקרון זה מביא רבי יוסף אלבו מספר דוגמאות לענפים וסעיפים המשתלשלים מתוך שלושת עיקרי היסוד שהזכיר. לדוגמא, לא ייתכן שמי שיכחיש את מציאותה של נבואה יאמין בעת ובעונה אחת בתורה מן השמים. האמונה בתורה מן השמים מחייבת אמונה בנבואה. או למשל אדם הסובר שלבורא יש גוף, לא יוכל לטעון שהוא מאמין במציאות הבורא, כיוון שאמונה במציאות הבורא פירושה אמונה במי שאיננו מוגבל שפעל את הימצאות כל הנבראים ואיננו תלוי בגורם אחר. אמונה זו אינה עולה בקנה אחד עם המחשבה שיש לבורא גוף, שכן הגוף מטבעו מעיד על מוגבלות וחוסר וכן הלאה. כך גם כלפי מי שמאמין בשכר ועונש, אך יחד עם זאת מאמין בגזירה שאיננה תלויה במעשה האדם הגורמת לעונש על לא עוול בכפו של האדם באופן שרירותי. כל הדוגמאות הללו מעמידות את האמונה על עיקרון יסודי חשוב: ההצהרה במה מאמינים היא חשובה, אך לא פחות מכך חשוב התוכן שעומד מאחורי ההצהרה הזאת. בדבריו בפרק זה יש התקרבות מסוימת לדברי הרמב"ם שמנה שלושה עשר עיקרים, שכן, אף שלדעת רבי יוסף אלבו יש שלושה עיקרים בלבד, יש להם פירוט רב, ורבים הענפים היוצאים מהם.

הרחבות

• חובת האמונה בפרטי התורה

שְׂיֹדָה בְּהֵם וּבְשָׂרָיִם הַנִּתְּלִים בְּהֵם וְהַמְּסַתְּעִים מֵהֵם. רבי יוסף אלבו מגדיר שעל מנת להימנות כחלק מכלל המאמינים לא די להאמין בעיקרים, אלא יש להאמין גם בשורשים שמתפרטים מהם. הרדב"ז לעומת זאת, מסביר שמי שאינו מאמין בכל פרט מפרטי התורה יוצא מכלל המאמינים, ולכן הוא מתנגד למניין העיקרים של הרמב"ם ושל רבי יוסף אלבו: "אין דעתי מסכמת לשום לתורתנו התמימה שום עיקר, לפי שכולה עיקר מפי הגבורה... כל מצוה ומצוה היא עיקר ופנה, ויש לך מצוה קלה ויש לה טעם וסוד אשר לא נשיגהו, ואם-כן איך נאמר שזו טפילה ואחרת היא עיקר... וכן הוא דעתי שהתורה כל פרטיה ודקדוקיה כל א' מהם עיקר ויסוד ופנה, והמכחיש אותו נקרא כופר ואין לו חלק לעולם הבא".

בדרך זו הסביר הרדב"ז את הוראתו של הריטב"א, שמי שאונסים אותו להתאסלם עליו למסור את נפשו למרות שהמוסלמים אינם עובדים עבודה זרה: "ומזה הטעם אם אנסוהו לעבור על אחת מכל מצוות האמורות בתורה באומרם שלא צוה הקדוש ברוך הוא עליה, או שהיתה לזמן מה וכבר נתבטלה - יהרג ואל יעבור. ולא אמרינן יעבור ואל יהרג אלא כשאומרים לו חלל שבת לעבור על דתך" [שו"ת רדב"ז, א, שמד].

פְּרִק שְׁלֹשָׁה-עֶשֶׂר

אִין כָּל דַּת שְׂמַחֲזַקַת בְּשִׁלְשַׁת הָעֵקָרִים הַלְלוּ שְׂזַכְּרֵנוּ - שְׁהֵם "מְצִיאֹת ה'" וְ"שִׁכָר וְעֵנֶשׂ" וְ"תוֹרָה מִן הַשָּׁמַיִם", שְׁהֵם עֵקָרִים כּוֹלְלִים לְדַת הָאֱלֹהִית, כְּמוֹ שְׂאֲמַרְנוּ - הִיא אֱלֹהִית עַל-כָּל-פְּנִים, שְׁהַמְּאָמִין בָּהּ יִקְרָא מֵאֲמִין בְּתוֹרָה אֱלֹהִית לֹא חֵלֶק לְעוֹלָם-הַבָּא; שְׂאִין הַדְּבָר כֵּן. אֲבָל עֵקֶר הָעֵנֶשׂ הוּא כִּי שִׁלְשַׁת הָעֵקָרִים הַלְלוּ הֵם עֵקָרִים כּוֹלְלִים לְדַת אֱלֹהִית, שְׁפָל הַכּוֹפֵר בְּאֶחָד מֵהֵם יוֹצֵא מִכָּל בְּעַלֵּי הַדַּת הָאֱלֹהִית וְאִין לֹא חֵלֶק לְעוֹלָם-הַבָּא, לְפִי שְׂאִינוּ מוֹדֵה בְּתוֹרָה אֱלֹהִית כְּמוֹ שְׂרָאוּי; וְאוֹלָם, הַמּוֹדֵה בְּהֵם עֲדִין אִין לֹא חֵלֶק לְעוֹלָם-הַבָּא עַד שְׂיֹדָה בְּהֵם וּבְשָׂרָיִם הַנִּתְּלִים בְּהֵם וְהַמְּסַתְּעִים מֵהֵם, וְכָל הַכּוֹפֵר בְּאֶחָד מִן הַשָּׂרָשִׁים כְּאֵלוֹ כּוֹפֵר בְּעֵקֶר שְׁהַשָּׂרֵשׁ הַהוּא מְסַתְּעָף כְּמִנּוּ.

כִּי הַמְּאָמִין בְּעֵקֶר הַרְאִשׁוֹן, שְׁהוּא "מְצִיאֹת ה'", צָרִיף גַּם-כֵּן שְׂיִאֲמִין שְׁהוּא אֶחָד וְשְׂאִינוּ גּוֹף וְלֹא כַח-בְּגוֹף, וְכִיּוֹצֵא-בְּאֵלוֹ, שְׁהֵם שָׂרָשִׁים יוֹצֵאִים מִן הָעֵקֶר הַזֶּה אוֹ נִתְּלִים בּוֹ. וְכֵן מִי שְׂיִאֲמִין "תוֹרָה מִן הַשָּׁמַיִם", שְׁהוּא הָעֵקֶר הַשְּׂנִי, צָרִיף שְׂיִאֲמִין מְצִיאֹת הַנְּבוּאָה וְשְׂלִיחוֹת הַשָּׁלִיחַ. וְהַמְּאָמִין בְּעֵקֶר הַשָּׁלִישִׁי, שְׁהוּא "הַשִּׁכָר וְהָעֵנֶשׂ", צָרִיף שְׂיִאֲמִין בִּידֵיעַת ה' וְהַשְּׂגָחָתוֹ, וְשִׂישׁ-שֵׁם שִׁכָר וְעֵנֶשׂ - אִם נִפְשִׁי וְאִם גּוֹפִי. וְכָל מִי שְׂיִכְפֹר שָׂרֵשׁ מְאֹלוֹ-הַשָּׂרָשִׁים הַמְּסַתְּעִים מִן הָעֵקָרִים אוֹ נִתְּלִים בְּהֵם, כְּאֵלוֹ כּוֹפֵר בְּעֵקֶר עֲצֻמוֹ.

כִּי כְּמוֹ שְׂמִי שְׂיִכְחִישׁ מְצִיאֹת הַנְּבוּאָה, שְׁהוּא שָׂרֵשׁ לְ"תוֹרָה מִן הַשָּׁמַיִם", אוֹ שְׂלִיחוֹת הַשָּׁלִיחַ שְׂנִתְּנָה עַל-יְדֵיוֹ, הִנֵּה הוּא כְּאֵלוֹ כּוֹפֵר בְּעֵקֶר "תוֹרָה מִן הַשָּׁמַיִם" - כֵּן מִי שְׂיִאֲמִין שְׁהוּא "גּוֹף, הִנֵּה הוּא כְּאֵלוֹ כּוֹפֵר בְּעֵקֶר שְׁהוּא "מְצִיאֹת ה'". לְפִי שְׁהַמְּנַתוֹ "מְצִיאֹת ה'" הִיא שְׂיִאֲמִין שִׂישׁ-שֵׁם נִמְצָא, מְחִיב-הַמְּצִיאֹת, מְצִיאֵי כָל הַנְּמַצָּאִים, וְכָלֵם מְשַׁפְּעִים מֵאֲתוֹ וְצָרִיכִים לוֹ, וְהוּא אִינוּ צָרִיף אֶל דְּבָר זולתוֹ. וְאִם הִיא הַמְּחִיב-הַמְּצִיאֹת גֶּשֶׁם, הִיא צָרִיף אֶל אַחֵר; לְפִי שְׁפָל גֶּשֶׁם - מְרַכֵּב, כְּמוֹ שְׁבָאָר הַרֵב הַמּוֹרָה [מו"ג, מבווא לח"ב] בְּהַקְדָּמָה עֲשָׂרִים-וּשְׁתַּיִם; וְכָל מְרַכֵּב צָרִיף אֶל מְרַכֵּב וּפּוֹעֵל אֶחָד, יְחִיב חֲבוּר חֲלָקִיו - וְלֹא יְהִיָּה, אִם-כֵּן, מְסַתְּפֵק בְּעֲצֻמוֹ, אֲבָל יְהִיָּה צָרִיף אֶל זולתוֹ. וְהַזולת הַהוּא, אִם-כֵּן, גְּדוֹל מְמִנּוּ וּפּוֹעֵל אוֹתוֹ. וְלֹא יְהִיָּה, אִם-כֵּן, מְחִיב-הַמְּצִיאֹת בְּעֲצֻמוֹ, אֲלֵא בְּזולתוֹ; וּמִי שְׂמְצִיאֹתוֹ תְּלוּי בְּזולתוֹ הוּא אֶפְשָׁרִי-הַמְּצִיאֹת. וְלִזָּה יְחִיב שְׂמִי שְׂיִאֲמֹר שְׁהוּא י הוּא גּוֹף אוֹ כַח-בְּגוֹף - כְּאֵלוֹ כּוֹפֵר בְּעֵקֶר "מְצִיאֹת ה'", כְּמוֹ שְׂיִתְּבָאָר זֶה בְּאוֹר שְׁלֵם בְּמִאֲמָר הַשְּׂנִי [פ"ז] בְּעֵרְתָּ ה'.

וְכֵן הַכּוֹפֵר בְּהַשְּׂגָחָה אוֹ בִּידֵיעַת ה', אוֹ שְׂיִאֲמֹר כִּי כָל הַדְּבָרִים הֵם בְּגִזְרָה, הַנְּקִרָאֵת בְּעֵרְבֵי אֶל קֶצֶא וְאֶל קֶדֶר, הִנֵּה הוּא כּוֹפֵר בְּעֵקֶר "הַשִּׁכָר וְהָעֵנֶשׂ", אוֹ מִיַּחַס לְאֵל עוֹל וְרָשָׁע, שְׂמַעֲנִישׁ אֶת הַחוּטָא עַל-לֹא-חֶמְס בְּכַפִּיו, אַחֵר שְׂאִין בְּיָדוֹ לַעֲשׂוֹת הַפֶּה מִה שְׂעֵשָׂה, "חֲלָלָה לְאֵל מְרָשָׁע וְשָׂדֵי מְעוֹל" [איוב לד, י]. וְכֵן בְּכָל הַשָּׂרָשִׁים הַיּוֹצֵאִים מִן הָעֵקָרִים - הַכּוֹפֵר בְּאֶחָד מֵהֵם כְּאֵלוֹ כּוֹפֵר בְּעֵקֶר. וְהֵבֵן זֶה מֵאֵד, כִּי הוּא דָרָף הַמְּבַחֵן בְּמֵה שְׂרָאוּי שְׂיִבְחָנוּ כָּל הַשָּׂרָשִׁים הַיּוֹצֵאִים מִן הָעֵקָרִים בְּחִינָה אֲמִתִּית, אִין סְכּלוֹת בָּהּ וְאִין טְעוֹת; וְיֹדָה בְּהֵם הַמְּאָמִין הוֹדָאָה גְּמוּרָה, וְאֵז יִקְרָא מֵאֲמִין וּמוֹדָה בְּשִׁלְשַׁת הָעֵקָרִים שְׂזַכְּרֵנוּ.

כַח-בְּגוֹף - כוח רוחני שפועל דרך גוף. **מְחִיב-הַמְּצִיאֹת** - שהמציאות כולה מוכרחת ותלויה בו. **גֶּשֶׁם** - גשמי, בעל גוף. **אִם-כֵּן וְכוּ'** - כיוון שהוא מורכב הרי צריך שיהא לו מרכיב ואינו יכול להסתפק בעצמו. **אֶפְשָׁרִי-הַמְּצִיאֹת** - ולא מחויב המציאות. **בְּגִזְרָה** - המאורעות הם בגזירה אלוהית, הצדיק צדיק כיוון שכך נגזר עליו להיות, וכמו כן הרשע רשע. **סְכּלוֹת** - אין בה חסרון ידיעה.

צריך להאמין גם בעיקרים וגם בשורשים

צריך להאמין בשורשי העיקרים

הדעה שה' הוא גוף

האמונה בהשגחה ובידיעה

ביאורים

אחר שלמדנו על שלושת העיקרים שהכופר בהם הוא ככופר בכל, עובר רבי יוסף אלבו לבאר את שורשי העיקרים וענפיהם ואת כללי קביעתם. השורשים הם הסתעפויות הנגזרות באופן ישיר מן העיקר, והכופר בהם ככופר בעיקר. עם זאת, לא כל דבר שדומה לעיקר נקרא שורש: השורש והעיקר לעולם לא יהיו מצוה אחת מתרי"ג מצוות. המצוות כולן מן השמים וכולן חשובות, ואם נאמר שאחת מהמצוות היא שורש לתורה מדוע שגם כל שאר המצוות לא יחשבו לכאלה? לכן גם העיקרים שמנה רבי יוסף אלבו וגם השורשים שימנה בפרק הבא כולם אינם מצוות פרטיות אלא עקרונות העומדים בתשתית המצוות.

על פי עיקרון זה חולק רבי יוסף אלבו על הרמב"ם שקובע כאחד העיקרים את איסור עבודה זרה 'שראוי לעובדו ולא לזולתו'. כמובן, עבודה זרה זו עברה חמורה ביותר. התורה מנתה מעל ארבעים מצוות שהן סניף לה, אך עדיין זו מצוה פרטית בלבד. לשיטת רבי יוסף אלבו עיקרי התורה ושורשיה הם השער לתורה. אין כניסה לעולם המצוות בלי הכרה ואמונה בעיקרים אלו. לכן, לא ייתכן להחשיב את אחת המצוות הפרטיות כבסיס לתורה כולה. רבי יוסף אלבו מדגים את ההבחנה בין כפירה בבורא לבין עבודה זרה מתוך התבוננות בדמותו של אחאב. אחאב האמין בה' ובאליהו כנביא ה' למרות שעבד עבודה זרה. בודאי שהוא טעה בדרכו, אך אין לומר עליו שהוא כפר בעיקר מפני שעבד עבודה זרה.

לבסוף, עוסק רבי יוסף אלבו בשאלה: מה ההבדל בין אדם שעובר עבירות מסוימות, כמו לשון הרע והלבנת פנים, לבין אדם שכופר בעיקר, שהרי לשניהם אין חלק בעולם הבא. על כך הוא מתרץ שגם כאשר חז"ל אומרים על חוטאים מסויימים שאין להם חלק לעולם הבא כוונתם שיש בזה מדרגות. ההיגיון מחייב שלא דומה עונשו של בעל לשון הרע לעונשו של עובד עבודה זרה למרות שעל שניהם נאמר שאין להם חלק לעולם הבא. כך גם לא דומה עונשו של חוטא, אפילו בכל התורה, לעונשו של אדם שכופר בעיקר ובשורשים. מכאן עולה החשיבות הגדולה של ליבון עיקרי האמונה, וכן האמונה בהם, שהרי בהם יהיה המבחן העיקרי של האדם לעולם הבא, ובהם תהיה תלויה עיקר מעלתו.

הרחבות

שילוח הקן

יְכַל מִצְוֹת הַתּוֹרָה שְׁוֹת בְּזָה, וְאֶפְלוּ שְׁלוּחַ הַקֵּן. מתוך תרי"ג מצוות שבתורה, הדוגמה למצוה הקלה היא מצוות שילוח הקן, ואף המפקפק במצוה זו הרי הוא כאומר: "אין תורה מן השמים". ננסה להסביר מדוע דווקא מצוה זו נבחרה לשמש דוגמה למצוה קלה:

בהסבר שורשה וטעמה של מצוות שילוח הקן כתב הרמב"ם: "נאסר לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד בתור סייג והרחקה פן יישחט הַקֵּל לנזכח האם, דבר שיש בו צער גדול מאוד לבעל-החיים, שפן אין הבדל בין צער האדם וצער שאר בעלי-החיים, מפני שאהבת האם לילדה וגעגועיה אליו אינם נמשכים אחר השכל, אלא אחר פעולת הכוח המדמה הנמצא ברוב בעלי-החיים כמו שהוא נמצא באדם... זה גם הטעם לשילוח הקן... ואם התורה מתחשבת בייסורים נפשיים אלה בבהמות ובעופות, על אחת כמה וכמה בפרטי מין האדם בכללותו" [מורה נבוכים ג, מ].

הטעם המוסרי במצוה זו בולט מאוד, עד כדי כך שאנו צריכים אזהרה מיוחדת לא להזכירו בתפילה: "האומר... על קן ציפור יגיעו רחמיך... משתקין אותו" [מגילה כה]. נראה שזו הסיבה ששילוח הקן היא הדוגמה למצוה שניתן לטעות שאינה מן השמים.

פרק ארבעה-עשר

וְרֹאֵי שֶׁנִּבְאָר עֲתָה דָרָךְ יְדִיעַת הַשְּׂרָשִׁים הַמְּסַתְּעִפִים מִן הַשְּׁלֶשֶׁה-עֶקְרִים הַלְלוּ, כְּדִי שִׁיֻּדְעוּ הַכּוֹפֵר בְּעֶקֶר אוֹ הַמוֹדֶה בוֹ. וְנֹאמַר רֵאשׁוּנָה, שְׂאִין רֹאֵי שִׁימְנָה בְּעֶקֶר וְלֹא בְּשָׂרָשׁ שׁוּם-מִצְוָה מִמִּצְוֹת הַתּוֹרָה. כִּי הַעוֹבֵר עַל מִצְוָה מִמִּצְוֹת הַתּוֹרָה, הִנֵּה הוּא בְּכֻלּוֹ פּוֹשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל וְרֹאֵי לַעֲנֹשׁ שֶׁנִּכְתַּב בַּתּוֹרָה עַל אוֹתָהּ מִצְוָה, אֲבָל אֵינוֹ יוֹצֵא מִכְּלָל בְּעֲלֵי הַתּוֹרָה וְשִׂיחָהּ נִמְנָה בְּכֻלּוֹ הַכּוֹפְרִים בַּתּוֹרָה שְׂאִין לָהֶם חֵלֶק לְעוֹלָם-הַבָּא; אֶל־אִם-כֵּן הוּא עוֹבֵר עַל הַמִּצְוָה מִצַּד-הַיּוֹתוֹ מִפְּקַפֵּק בָּהּ אִם הִיא מִצְוֹת ה' אוֹ אִם נִתְּנָה לְמֹשֶׁה בְּסִינֵי, כִּי זֶה בְּכֻלּוֹ "הָאוֹמֵר אֵין תּוֹרָה מִן הַשָּׁמַיִם", כְּמוֹ שֶׁבָּאֵרוֹ רז"ל בְּפֶרֶק חֵלֶק [סנהדרין צט.], וְכַל מִצְוֹת הַתּוֹרָה שְׁוֹת בְּזָה, וְאֶפְלוּ שְׁלוּחַ הַקֵּן. וְאִם תִּמְנָה מִצְוָה בְּעֶקְרִים מִזֶּה-הַצַּד, יִהְיֶה, אִם-כֵּן, הַעֶקְרִים כְּמִנְיֵן מִצְוֹת הַתּוֹרָה. וְאִם תֹּאמַר שֶׁהַמִּצְוֹת הַנִּקְרָאוֹת "עֶקְרִים" אוֹ "שְׂרָשִׁים" הֵן הַמִּצְוֹת הַנִּתְּלוֹת בְּשִׁלְשֵׁת הַעֶקְרִים שֶׁצָּכְרָנוּ, אִם-כֵּן, יִהְיֶה כְּמִנְיֵן הַעֶקְרִים כֹּל הַמִּצְוֹת שֶׁבָּאוּ בְּהִלְכוֹת עֲבוֹדַת-זָרָה וּבְהִלְכוֹת יְסוּדֵי הַתּוֹרָה, שֶׁכָּל נִתְּלוֹת בְּעֶקֶר הָרֵאשׁוֹן שֶׁהוּא "מִצִּיאוֹת ה'".

אֶל־אִם שֶׁהָאֵמֶת הוּא שְׂאִין רֹאֵי שִׁימְנָה בְּעֶקֶר וְלֹא בְּשָׂרָשׁ שׁוּם-מִצְוָה פְּרֻטִית מִמִּצְוֹת הַתּוֹרָה. וְלִזְהָ לֹא הִיא רֹאֵי לְמִנּוֹת בְּשָׂרָשִׁים וְלֹא בְּעֶקְרִים "שְׂרָאוֹי לְעַבְדוֹ וְלֹא לְזוּלְתוֹ" כְּמוֹ שֶׁכָּתַב הַרְמַבַּ"ם ז"ל [הקדמה לפרק חלק, היסוד החמישי], לְפִי שֶׁהִיא מִצְוָה בְּפִנֵּי-עֲצָמָה, שֶׁהִיא: "לֹא-יִהְיֶה לָךְ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל-פְּנֵי" [שמות כ, ב] וְ"לֹא-תַעֲשֶׂה לָךְ פֶּסֶל וְכָל-תְּמוּנָה וְגו' לֹא-תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תַעֲבָדָם" וְגו' [שם, ג-ד]; וְאֵין הַעוֹבֵר עֲלֵיהֶם כּוֹפֵר בְּכֻלּוֹ הַתּוֹרָה וְלֹא בְּכֻלּוֹ עֶקְרֵיהָ, אֶף-עַל-פִּי שֶׁהִיא עֲבָרָה חֲמוּרָה מְאֹד, עַד שֶׁאָמְרוּ רז"ל [ספרי על דברים יא, כח] עֲלֵיהָ, שֶׁכֹּל הַמוֹדָה בְּעֲבוֹדַת אֱלֹהִים כְּכּוֹפֵר בְּכֻלּוֹ הַתּוֹרָה כְּלָה - "כְּכּוֹפֵר" אָמְרוּ, וְלֹא "כּוֹפֵר". וְהָרִי אֲחָאָב, עוֹבֵד עֲבוֹדַת אֱלֹהִים הִיא, וְלֹא הִיא כּוֹפֵר בְּעֶקְרִים, שֶׁהָרִי הִיא מִמִּנְיֵן לְאֵלֵיהֶוּ יוֹדַע שֶׁהַגֶּשֶׁם נִעְצָר בְּעֲבוּרוֹ בְּשָׁבוּעָתוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר לוֹ [מ"א יח, יז]: "הֲאֵתָהּ זֶה עֲכָר יִשְׂרָאֵל?", וְהִיא טוֹעָה בְּעֲבוֹדַת אֱלֹהִים: אִם בְּהִכְנִיסוֹ אֶמְצָעֵי בֵינוֹ וּבֵין הַשָּׁמַיִם, וְאִם בְּהִיוֹתוֹ חוֹשֵׁב שֶׁהִיא מְשֻׁגָּיַת עַל הַטּוֹבִים וְהַדְּבָקִים בוֹ, כְּאֵלֵיהֶוּ וְזוּלְתוֹ מִן הַצְּדִיקִים, אֲבָל שְׂאֵר הָאֲנָשִׁים, הִיא חוֹשֵׁב שֶׁהִם נִמְסָרִים לְמַקְרָהּ הַמְּעַרְכָּתָּהּ, וְלִזְהָ הִיא עוֹשֶׂה צִוּוֹת וְעוֹבֵד עֲבוֹדַת אֱלֹהִים, לְקַבֵּל שִׁפְעַת הַמְּעַרְכָּתָּהּ בְּאֶמְצָעוֹתָהּ.

וְאֵין סֶפֶק שְׂאִין עֲנֹשׁ הַכּוֹפֵר בְּשָׂרָשׁ אוֹ בְּעֶקֶר שְׁוֹה לְעוֹבֵר עַל מִצְוָה מִמִּצְוֹת הַתּוֹרָה, שֶׁהָרִי הַכּוֹפֵר בְּעֶקֶר - כְּשֶׁלֹּא הִיא יוֹדְעִים הַתּוֹרָה וְהִיא כּוֹפְרִים בָּהּ, בְּלִי-סֶפֶק, הִיא הָאֲרִיזוֹת מְכֻלִּים בְּהֵם; וְכִשְׁלִמְדוֹם הַתּוֹרָה, אֶף-עַל-פִּי שֶׁהִיא עוֹבְדִים עֲבוֹדַת אֱלֹהִים, כְּמוֹ שֶׁהִיעִיד הַכֶּתוּב [מ"ב יז] עַל-זֶה, הִיא נְצוּלִים מִן הָאֲרִיזוֹת. וְכִזֶּה יֵשׁ לוֹמַר בְּעֲנֵשֵׁי הַעוֹלָם-הַבָּא, כִּי "פֶּלֶס וּמֵאֲזִנֵּי מִשְׁפָּט לִי" [משלי טז, יא] לְתַת לְכָל אֶחָד וְאֶחָד עֲנֵשׁ כְּפִי מִרְדּוֹ, וְעֲנֵשֵׁי הַעוֹלָם-הַזֶּה רֵאִיהֶוּ עַל עֲנֵשֵׁי הַעוֹלָם-הַבָּא, כְּמוֹ שֶׁבִּבְאוֹ. תַּדַּע, שֶׁהָרִי מִנּוֹ רז"ל בְּעֲלֵי לְשׁוֹן הַרְעָה [תוספתא פאה פ"א ה"ב] וְהַפּוֹרְשִׁים מִדְּרַכֵּי הַצְּבוּר [ר"ה יז]. וְיִמְלִיבֵין פְּנֵי חֲבֵרוֹ בְּרַבִּים [ב"מ נט]. בְּכֻלּוֹ אוֹתָם שְׂאִין לָהֶם חֵלֶק לְעוֹלָם-הַבָּא - כְּפִינֵים וְאֶפִיקוּרוֹסִים וְהַכּוֹפְרִים [הל' תשובה, פ"ג ה"ו]; וְאֵין סֶפֶק שְׂאִין עֲנֵשׁ הַמְּלִיבֵין פְּנֵי חֲבֵרוֹ שְׁוֹה לַעֲנֵשׁ הַכּוֹפֵר בַּתּוֹרָה, וְכֵן אֵין עֲנֵשׁ הַעוֹבֵר עַל הַמִּצְוָה שְׁוֹה לַכּוֹפֵר בְּשָׂרָשׁ. וְיִתְבָּאֵר מִזֶּה, אִם-כֵּן, שְׂאִין רֹאֵי לְמִנּוֹת בְּשָׂרָשׁ וְלֹא בְּעֶקֶר שׁוּם-מִצְוָה פְּרֻטִית מִמִּצְוֹת הַתּוֹרָה.

דָרָךְ יְדִיעַת - את הדרך לידיעתם. שִׁיֻּדְעוּ - שנוכל לדעת. מִפְּקַפֵּק בָּהּ - מסתפק, לא מאמין. מִזֶּה-הַצַּד - באופן זה. אֶמְצָעֵי - מתווך (האילול). לְמַקְרָהּ הַמְּעַרְכָּתָּהּ - שליטת טבעו של עולם, השפעת המזלות. הַכּוֹפְרִים - בני עמים שהביא מלך ארם לארץ ישראל (מלכים ב, יג). מְכֻלִּים - הורגים. רֵאִיהֶוּ - מהם נלמד. כְּמוֹ שֶׁבִּבְאוֹ - כפי שיבואר לקמן.

ביאורים

לאחר שהסביר כי לא ייתכן שאחת ממצוות התורה תשמש גם שורש או עיקר, שולל רבי יוסף אלבו את הסברה למנות את הקבלה - המסורת מאב לבן, כאחד השורשים. הרי התורה כבר אומרת "שאל אביך ויגדך" [דברים לב, ז], ובכך היא קובעת כמצוה את קבלת המסורת היהודית מאב לבן. זו גם הסיבה שדוחה רבי יוסף אלבו את העיקר התשיעי של הרמב"ם: "שזו תורת משה לא תבטל, ולא תבוא תורה מאת ה' זולתה, ולא יתוסף בה ולא יגרע ממנה לא בכתוב ולא בפירוש, שנאמר לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו" - עיקר זה מבוסס על הציווי 'לא תוסיף ולא תגרע', וכיוון שזו מצוה היא לא יכולה להמנות כעיקר או כשורש. הוא מסיק לבסוף [פרק כ"ג] שאין למנות זאת כמצוה, ולכן ניתן לקבוע כענף לשורשים את האמונה שהתורה לא תבטל או תשתנה.

על הסבר זה מתעורר קושי: בפרק הבא ימנה רבי יוסף אלבו את אחדות ה' כאחד השורשים של האמונה, והרי זו כבר מצוה מפורשת - 'שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד?'

רבי יוסף אלבו מסביר שהמושג אחדות ה' כולל שני עניינים: א. אין דומה או שווה לקב"ה. ב. ה' שהוא אלוהינו פה בעולם הזה, הוא גם אותו ה' אחד, שתכונתו 'אחד'. בעולם אנו רואים כוחות רבים המנוגדים זה לזה עד שנראה כי אין אחדות בעולם. דבר זה לא ייתכן כיוון שה' אחד, ואין בו שום ריבוי והרכבת יסודות, אם-כן היאך אפשר שיבואו כוחות סותרים מאת ה'? אף על פי כן מחויבים אנו להאמין שלכל המקורות השונים בעולם ישנו מקור אחד, ואף ישנה הרמוניה בין הכוחות המנוגדים - ה' אחד ואף עולמו שברא - אחד.

מצוות 'שמע ישראל' באה ללמדנו את העניין השני - שכפי שהקב"ה אחד בשמים, כל הנבראים בארץ הם ממנו. אך העניין הראשון - האמונה שאין דבר שני שווה לה' לא נמנית כמצוה, ועל כן אחדות ה' נמנית כאחד השורשים באמונת ישראל.

בדומה לכך, היה ניתן להקשות מהציווי 'אנכי ה' אלוהיך' שנאמר בעשרת הדברות. אך לפי רבי יוסף אלבו אין בפסוק זה ציווי להאמין באחדות ה', אלא אמונה שה', שהוציאנו ממצרים, הוא נותן התורה. אפשרות נוספת להסבר הפסוק היא שזו הקדמה כללית לעשרת הדיברות ואינה מצוה בפני עצמה. לפי דרך זו, כמובן, יש למנות את עשרת הדברות באופן שונה ולהחשיב את 'לא תשתחוה' בתוך מניין הדברות.

הרחבות

• "אנכי" כולל את כל המצוות

אין "אנכי" בכלל עשרת הדברות, אבל היא הקדמה לשני הדברות הבאים. רבי יוסף אלבו מבאר כי "אנכי ה'" היא הקדמה ועל כן אינה נמנית בכלל עשרת הדברות. על פי רבי שלמה זלמן מלאדי, בעל התניא, ההפך הוא הנכון. לדעתו, "שני דברות הראשונים 'אנכי' ולא יהיה לך' הם כללות כל התורה כולה". שתי המצוות הללו מתיחסות אל 'סור מרע' ו'עשה טוב' - הטוב במצוות עשה, וסור מרע במצוות לא תעשה. "כי דבור 'אנכי' כולל כל רמ"ח (248) מצוות עשה. ולא יהיה לך' כולל כל ס"ה (365) מצוות לא תעשה. ולכן שמענו 'אנכי' ולא יהיה לך' לבד מפי הגבורה (הקב"ה)" [תניא פרק כ].

בהמשך הוא מביא מספר הזהר הקדוש שרמ"ח מצוות עשה מגלות את רצון ה', ממש כמו שאברי האדם מבטאים את רצונותיו: "כמו שאברי גוף האדם הם לבוש לנפשו (דבר המגלה את נפשו) ובטלים לגמרי אליה מכל וכל, כי מיד שעולה ברצונו של אדם לפשוט ידו או רגלו הן נשמעות לרצונו תכף ומיד בלי שום ציווי ואמירה להן ובלי שום שהייה כלל, אלא כרגע ממש (=מיד) כשעלה ברצונו". כך גם המצוות: "הן פנימיות רצון העליון וחספו האמיתי" - המצוות המעשיות מגלות את הרצון האלוהי בעולם שלנו. "ונמצא... שממעשה זה נמשך אור וחיות רצון העליון" [שם כג]. כלומר: על ידי קיום המצוות מגלים את רצון ה' ממש. ולכן בדיבור 'אנכי', הרומז לעצמיותו של הקב"ה, כלולות כל המצוות המבטאות את רצון ה' בעולם.

**לעילוי נשמת אמו"ר הרב גד בן ישראל ורחל לאה רוט ז"ל
ולצלחת בנם ש"י שמחה ישראל ה"ו**

ולזה לא נמנית הקבלה עקר או שרש ל"תורה מן השמים" - כלומר: שראוי שימשך ה' האדם אחר קבלת האבות וחקמי הדת, אף-על-פי שהיא ה' הכרחית לתורה אלהית, לפי שהיא מצוה פרטית. ולזה לא היה ראוי גם-כן למנות שרש ולא עקר "שלא תנסח התורה ולא תשתנה", אם היא מצוה פרטית כמו שכתב הרמב"ם ז"ל; אלא שהאמת הוא שאינה מצוה, אבל היא דעת נמשך ש'שליחות השליח', כמו שיתבאר במאמר השלישי [פ"ט ופכ"ו] בעזרת ה'.

ומה שנמנה האחדות בשרש, אף-על-פי שהיא מצוה פרטית, לפי שבהאמת האחדות שני דברים: אם שנאמין שהש"י אחד, ואין שני שוה ולא דומה לו; ואם שנאמין שהמחיב-המצויאות, עם-שהוא אחד בלי שום-רבי והרפכה כלל - הנה הוא אלהינו, רצוני לומר: סבת כל הרבוי הנמצא. ומן הצד האחד הוא שרש מסתעף מעקר "מצויאות ה'", ומן הצד האחר הוא מצוה פרטית שנצטוינו עליה "שמע ישראל ה' אחד".

ומן התמה הוא, לפי-דרך הרמב"ם ז"ל, שהוא מונה המצוות בעקרם, ומנה "אנכי ה' אלהיך" - מצוה להאמין יש נמצא מחיב-המצויאות: למה לא נמנו שאר העקרם בעשרת הדברות? ולפי דרכנו, אין זה ממה שיקשה, כי לא נמנה בעקרם מצוה פרטית כלל; ודבור "אנכי" הוא מצוה פרטית ולא עקר, והוא - להאמין שהש"י, שהוציאנו ממצרים מבית עבדים, הוא שנתן לנו תורה על הר סיני. או יהיה דבור "אנכי" כמו הקדמה למה שיבוא אחריו, והוא: "לא-יהיה לך אלהים אחרים על-פני"; ובא לומר: אחר שאני השגחתי בך והוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים, לא יהיה לך אלהים אחרים על-פני - כלומר: אין ראוי שתניחו עבודתי בעבודת זולתי.

וכן דעת הרבה מן החקמים [הזכירם ראב"ע, שמות כ, א] שאין "אנכי" בכלל עשרת הדברות, אבל היא הקדמה לשני הדברות הבאים אחריו, והם: "לא-יהיה לך" ו"לא-תעשה לך"; כי "לא-תשתחוה להם ולא תעבדם" אינו אלא פרוש אלו השנים. ואמרו שנכתב דבור "אנכי" בתחלת הדברות, לחזק לב המאמינים בהודאת ההשגחה הנמשכת מאתו, ויתברך, לומר: כי היא תמשך על צד-החסד אף-על-פי שלא יהיה המקבל ראוי לכה, כמו שהשגיח בישראל בהיותם במצרים עובדי אלילים והוציאם מבית-עבדים בזכות האבות; וזה מה שס"ם: "ועשה חסד לאלפים לאהבי ולשמרי מצוותי". ויהיה, אם-כן, הכלל בכל השרשים שלא ימנה בהם שום-מצוה פרטית כלל.

קבלת דברי האבות והחכמים

האמת האחדות

עשרת הדיברות אינם רק עיקרים

דעת האבן עזרא בדיבור "אנכי"